

גרמא (מלאכת מחשבת) אסורה או מותרת – ישוב הסוגיות –

1098

לאן הגענו ?

- א. גמ' ב"ק ס. – רב אשי מבאר שכליבוי רוח פטור בנזיקין אבל זורה (באמצעות רוח חייב):
"כי אמרינן זורה ורוח מסייעתו ה"מ לענין שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה אבל הכא גרמא בעלמא הוא וגרמא בנזיקין פטור"
ובפשטות לשיטתו יש לחייב בגרמא בשבת.
- ב. שיטת רבינא בב"ב כו ע"פ רש"י (ותוס') – כשיטת רב אשי לעיל.
- ג. שבת קכ: "לא תעשה על מלאכה - עשייה הוא דאסור גרמא שרי".
- ד. לא תעשה כל מלאכה לעומת "כל מלאכה לא יעשה" – לכאורה מח' בפסוקים האם גרמא אסורה בשבת. לקמן ננסה בעז"ה ליישב בין הסוגיות שבאות א'-ב' לבין הסוגיא במסכת שבת.

רא"ש מסכת בבא קמא פרק ו סימן יא

ת"ר המלבה ולבתו הרוח אם יש בליבוי כדי ללבות חייב. והוא שאין ברוח כדי ללבות דאי יש ברוח כדי ללבות אפילו יש בליבוי כדי ללבות פטור דמאי קעביד בלאו איהו נמי תתלבה ותזיק. ואם אין בליבוי כדי ללבות וגם לא ברוח כדי ללבות ונצטרפו יחד וליבו פטור. ולא אמרינן [אף על פי] שסייעו הרוח בעשיית האש הוי כאילו הוא עשהו לבדו מידי דהוה אזורת ורוח מסייעתו דחשבי' ליה כאילו עשה המלאכה לבדו. דהתם מלאכת מחשבת אסרה תורה אף על פי דלא הוי אלא גרמא בעלמא בהכי חייבה תורה כיון דמלאכה זו עיקר עשייתה ע"י רוח. אבל הכא גרמא בעלמא וגרמא בנזיקין פטור.

נסה לבאר את חילוקו ! האם לשיטתו הנימוק של "מלאכת מחשבת" יכול להוות חיוב לכל מלאכה הנעשית בגרמא ? כיצד יבאר את לשונו של רב אשי ? וכיצד לשיטתו מתיישבת הסוגיא במסכת שבת ? לשיטתו מדוע נזקק רב אשי לנימוק של "מלאכת מחשבת" ?

מעשה וגרמא בהלכה (הרב לוי יצחק הלפרין) עמ' 9

דעת הרא"ש... כפי שנתפרשה על ידי כמה אחרונים, ... לגבי כל המלאכות דעתו שגרמא מותרת, ודוקא זורה ורוח מסעייתו הוא יוצא מן הכלל... כיון שמלאכה זו כך היתה במשכן ע"י רוח וגרמא, נאסרת כך, אבל כל מלאכה אחרת אם שינה בעשייתה, ואינה עשייה אלא דרך גרמא תהא לכאורה מותרת (יש גם דעת אחרת בדברי הרא"ש ראה שו"ת דברי מדרכי)

סמ"ע סימן תיח ס"ק י

דאין המלבה חייב אלא כו'. ואף על גב דלענין הזורה בשבת והרוח מסייעו חייב, שאני התם דמלאכת מחשבת אסרה תורה והרי מלאכת הזרייה דרכה בכך ע"י הרוח שסייעתו, משא"כ כאן דהו"ל הוא רק גורם להיזק ופטור,

דף על הדף מסכת שבת דף קכ: בשם הר"ג ג' צבי קושלבסקי שליט"א בקובץ צהר כרך יא

והמבואר מדברי הרא"ש, דהא דאמרינן שחייב ולא הוי כגרמא היינו דווקא בזורה, כיון דבהכי חייבה תורה, ובלא"ה נחשב כגרמא. אך לשון הגמ' "מלאכת מחשבת אסרה תורה" קשה לפ"ז דהו"ל למימר דגזירת הכתוב הוא בזורה ? ונראה בכוונת הרא"ש דהא דחייבה התורה הוא כשדרך המלאכה להיעשות ע"י כח אחר ובכל כה"ג מחיבין ליה, אבל במלאכה שאין דרכה להעשות דווקא ע"י גרמא, פטור אם עושה בגרמא. ובזה מובן הסוגא דידן (שבת קכ:) דפטרינן ליה מדין גרמא שאין דרך מלאכת כיבוי דווקא בכך, ולא בהכי חייבה רחמנא, וע"כ חשיב גרמא. ורק במלאכת זורה שעיקר המלאכה דרכה להיעשות ע"י סיוע אחר, אמרינן דאין פטור במה שהתוצאה נעשית ע"י כח אחר, דמלאכת מחשבת אסרה תורה.

האם יישב את הלשון "מלאכת מחשבת" שבדברי הרא"ש ?

רא"ש מסכת ביצה פרק ב סימן יז

עולא איקלע לבי רב הונא קם שמעיה זקפיה לשרגא. פירוש הגביה הנר להרחיק השמן מן הפתילה כדי שימהר לכבות. איתיביה רב יהודה לעולא הנותן שמן בנר חייב משום מבעיר המסתפק ממנו (=מוציא ממנו שמן) חייב משום מכבה. כתבו התוס' (=ד"ה "והמסתפק") הא דחשיב ליה מכבה היינו משום דכשממעט השמן ומרחיקו מפי הנר שהוא דולק מיד כהה אור הנר ואין דולק יפה כבתחילה והוא ליה מכבה (-עד כאן דברי תוס').

אין לפרש משם שממהר כביית הנר כשיכלה השמן - דהיינו גרם כיבוי שנחלקו רבי יוסי וחכמים דתנן (שבת דף קכ א) עושין מחיצה בכל הכלים בין מלאים בין ריקנים בשביל שלא תעבור הדליקה. רבי יוסי אוסר בכלי חרס חדשים מלאים מים שאין יכולין לקבל את האור והן מתבקעין ומכבין את הדליקה. וקיימא לן כרבנן דגרס כיבוי מותר (=ולפי זה לכאורה אין לאסור להסתפק/להוציא שמן ויכבה יותר מוקדם כיון שנחשב רק גרם כיבוי שקי"ל להתיר, אולם אם ההסבר כשיטת תוס' מובן טעם האיסור – כהה אור הנר מיידית)

ומיהו ההיא דשפופרת על פי הנר דאסור¹ (שבת דף כט ב) דלמא אתי לאיסתפוקי מניה היינו על כרחך מפני שממהר כיבוי שאינו מכחיש מאור הנר כלל שהרי הנר לעולם מלא שמן כי מן השפופרת מטפטף תמיד לאור הנר אף אם יסתפק מעט משמן שבתוך השפופרת אינו מכחיש מאור הנר ? (=אם יסתפק מהשפופרת החיצונית לגוף הנר ודאי לא יכהה את אור הנר, וא"כ מדוע נאסר, והרי על פי המבואר לעיל נחשב גרמא – וקי"ל כרבנן שגרמא מותר) ?

הלכך נראה לי טעמא דמסתפק מן הנר משום שממהר כיבוי. ואף רבנן דרבי יוסי מודו בהאי גרם כיבוי דחייב, דעד כאן לא פליגי התם (=בדין כיבוי הדליקה באמצעות כדים מלאי מים) אלא משום דאינו נוגע בדבר הדולק אלא עושה דבר חוצה לו הגורם את הכיבוי כשתגיע שמה הדליקה. אבל הכא השמן והפתילה שתייהן גורמים את הדליקה והממעט מאחד מהן וממהר את הכיבוי חייב והיינו טעמא דנותן שמן בנר משום דמאריך בהבערתו. דאילו לא נתן שמן בנר היה כבה כשיכלה השמן שבנר. ומה שהוא דולק מכאן ואילך הוי כאילו הוא הדליק. וכן לענין כיבוי נמי ממחר הכיבוי על ידי שנסתפק מן הנר הוי כאילו כבה הוא...

לפנינו גרמא שהרא"ש סובר שחייב עליה ? ומדוע חייב, והאם אינו סותר את דבריו במסכת ב"ק ?

קונטרסי שיעורים (רי"ז גוסטמן) כתובות קונטרס ה שיעור ז אות יז

...דבפתיחת המקרר נתחמם האויר שבפנים, ויש נפקא מינה בין אם פותח אותו בשעה שפועל המנוע, לבין פותח בשעה שאינו פועל ולא יפעל עד לאחר זמן, ובין מציאות שברגע שפותח את המקרר מיד יתחיל המנוע לפעול. דאם מתחיל מיד באופן שהוא פסיק רישיה אף על פי שהוא דבר שאינו מתכוין צריכים לדון בדין פסיק רישיה, ובדין לא ניחא ליה ובדין לא איכפת ליה, ובענין מחלוקת ה"י ורע"ק בענין פסיק רישיה לשעבר, וגם מחלוקת הערוך והרא"ש אם פסיק רישיה דניחא ליה חייב מדאורייתא בשבת ובמה חלוק שבת משאר איסורין, דאם היה ברור שבפתיחת המקרר יפעל המנוע מיד הוי איסור דאורייתא, אבל אם אינו ברור שיתחיל לפעול מיד אלא שהוא פסיק רישיה שיפעל לאחר זמן דהוי איסור דרבנן יש לדון בכל הענינים הנ"ל, בדברך כלל אינו נדלק מיד. וכן אם פותחו בשעה שהמנוע פועל, שאינו גורם להמנוע להדליק ולפעול שהרי הוא פועל, אלא שעל ידי פתיחתו גורם שהמנוע יפעל לזמן ארוך יותר שזה אינו נכלל בדיני דאורייתא אלא בדיני דרבנן. כמו שנבאר בס"ד.

[הערת הכותב: בשעור התחיל לברר שאלת המקרר ואמר בתחילה שאינו פוסק כאן להלכה ולפיכך קצרתי ועוד מפני שאת השעור אמר בשנת תשל"ד ובשעור הוא ביאר לפי המקררים הישנים וגם אז כבר פיתחו שינויים ובפרט מאז ועד עכשיו, ועוד יש כברת דרך ארוכה בשינויים והתפתחות הפעולות שמתחדשות לכן קצרתי והבאתי רק מה שנוגע לשעור בהלכה ולא מה שנוגע למעשה.]

...ברא"ש... ואף על גב דמשמע שהרא"ש חולק על התוס' וסבר דמסתפק שמן הוי כיבוי דאורייתא מ"מ סובר דדבר שחוצה לו לא הוי דאורייתא, ולכן סברי האחרונים שבנידון המקרר הוי רק איסור דרבנן אף להרא"ש.

נסה לבאר את דבריו !

בית יוסף אורח חיים סימן תקיד / אחר הבאת דברי הרא"ש זע"ע מג"א ס"ק ז'

ונראה מדבריו דקנדיל"א של שעה בעודו דולק אסור לחתכו לשנים אף אם חותכו באור דכיון שעשה מעשה בשעה ובפתילה חשיב מכבה ואסור ולא דמי לפתילה דשרי לחתכה באור דשאני התם דכשבא לחתכה באור עדיין לא היתה דולקת דלית ביה משום מכבה. וכך הם דברי רבינו שלא מצא תיקון לנר של שעה אלא לתת סביביו דבר המונע מלישרף קודם שידליקנה כמו שנראה מדקאמר נר של שעה שרוצה להדליקו ביום טוב משמע דכשרוצה להדליקו ועדיין לא הדליק מיירי אבל אם היתה דלוקה כבר אינו יכול לעשות שום תיקון וכן משמע מדברי הרא"ש שכתבתי.

מה הראיה מדברי הרא"ש ?

¹ <https://daf-yomi.com/DYItemDetails.aspx?itemId=19794>

באר את חילוקו – והאם דוקא
במלאכת זורה ? האם תלוי בדרך
המלאכה ? השווה לשיטת הרא"ש !

מהרש"ם ז"ל

ובשו"ת זרע אמת ח"א סי' ס"ד העיר
בסתירת הש"ס הנ"ל ותי' דדוקא היכי
דהמלאכה נעשית מיד גם גרמא אסור בשבת
משא"כ בנעשית אחר איזו שעה ועפ"י צידד
במלאכת כיבוי האש ע"י כלי העשויים לכך
(שפריצערס) / מזרקות / דהוי רק גרמא
יעוריש.

האם דרך זו הכרחית להבנת דברי
הזרע אמת ?

מעשה וגרמא בהלכה עמ' 11 / דבר המכונן

ביאור שיטת הזרע אמת

סוגית בבא קמא שגרמא שבת אסורה משום
דמלאכת מחשבת אסרה תורה מתבארת שם
שזה כאשר האדם עושה את המלאכה
בעצמו אלא שלצורך השלמתה הוא משתף
בה כח אחר כגון זורה ורוח מסייעתו
שמעשה הזרייה היא על ידי האדם עצמו
אלא שהרוח באה ומפרידה את המוץ
ומשלימה את המלאכה וכן כל מלאכת שבת
מעין זו חייב גם אם היא לכאורה דרך גרמא
משום דמלאכת מחשבת אסרה תורה, מה
שאין כן סוגית הגמ' בשבת דגרמא בשבת שרי
דכתיב לא תעשה כל מלאכה עשיה הוא דאסור
הא גרמא שרי - ששם אנו עוסקים בהעמדת
כלים מלאים מים בפני האש בטרם באה
שהאדם אינו עושה מעצמו שום מלאכה כלל
אלא גורם שתעשה אחר כך מאליה אז גרמא

אכן פשר דבר זה לע"ר הוא דהיכא דהיא גרמא דלא
עביד מעשה בשעת המלאכה רק עושה מעשה
ולאחר זמן ע"י אותו מעשה גרם שתעשה המלאכה מאליה
ע"י דבר אחר כמו הכא בענין מחיצת הכלים תלמים מים זהו
גרמא המותרת אף לענין שבת כדכפ"ל מקרא דלא תעשה
כל מלאכה עשייה היא ראסיר' הא גרמא שרי' אבל כשעושה
המלאכה עצמה ע"י פיצולתו אע"פ שנעשית המלאכה
בסיוע דבר אחר חייב דומיא דזורה דלא לעשות כי אם
בסיוע הרוח והיינו אומר' כפרק הכונס דזורה ורוח מסייעתו
אע"פ דלענין שבת וראי חייב דהא הזורה הוא מהל"ט
מלאכות אפ"ה אין ללמוד מזה דלענין ממון מיקרו גירי
דיליה משום דשאני שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה
בגרמ' כזא' דווקא דאיהו ניהו רעוש' המלאכה' רק דמסתיע
ע"י הרוח :

תדע דע"כ לחלק בן דהרי ממקומו נופיה הוא מוכרע
דהיינו מסוגי'א דשבת דף ק"כ ה"ל דהא טס
לעיל סמוך וכראה גרסי' אר"י פותח אדם דלת כנגד המדור'
בשבת לייט עלה אב"י בתמי' עסקינן אינ' יתא' כרוח מצויה
מ"ט דתאן דאסר פירש' דהא אין דרך להכעיר כרוח מצויה'
ולאן פסיק רישיה הוא ואי כרוח שאינה מצויה מ"ט דתאן
דשרי ומשני לעולם כרוח מצויה מר סבר גורין אטו
רוח שאינה מצויה ומר סבר לא גורין ע"כ הרי דברוח
שאינה מצויה דהוי פסיק רישיה מתחייב משום מכעיר
אע"פ דאינו אלא גרם בעלמא דע"י פתיחתו כשכ הרוח
כאש ומכעיר דלכא' ק' דס"ס אין זה אלא בורס וא"כ ה"ל
דשרי כמו בגורם כיבוי דשרי דס"ס אח"כ מקרא דלא תעש'
כל מלאכה עשייה הוא דאסור הא גרמא שרי' אכ"ל דשאני
סכא דכיון דע"י פתיחתו הוא מכעיר אע"פ דמכעיר בסיוע
הרוח חייב משום דהוי כוורס ורוח מסייעתו וכה"ג לא
ממעמינן מקרא דלא תעשה כל מלאכה וכו' וס"ס דגם
לענין ממון דגרמא כבזיקין פטור אפ"ה מתמרינן טפי כזה
המין דגרמא דומיא דזורה לענין דהחקה וכמש"ל ודוק :

זרע אמת - א' / סדר יסודי'א דאבדוקים ויחיד / עמוד 115
דרכים שונות אודות החלוקה

מותרת כי אין זו עשיה כלל וע"י באחרונים גדולי הפוסקים ובמפרשיהם שהאריכו בחילוק הנ"ל

על סתירה זו עמדו כמה מן האחרונים כדלהלן בשו"ת זרע אמת...דהסוגיא בב"ק מיירי שהאדם עושה את המלאכה בעצמו אלא שלחשלמתה הוא משתף בה כח אחר וכמו בזורה שהזרייה נעשית ע"י האדם והרוח משלימה את המלאכה. הסוגיא בשבת מיירי בהעמדת כלי חרס חדשים מלאים מים כאן המטרה היא להכין לאש שתבוא ותעשה את הפעולה אחר כך בכה"ג גם בשבת גרמא מותרת דכתיב לא תעשה כל מלאכה ואין כאן עשיית האדם.

מערכי לב עמ' רסח - קושיא על הזרע אמת

דבריו צריכים עיון רב ראשית כל בסוגיא בשבת ק"כ לא מוזכר המושג מלאכת מחשבת. שנית בגמרא בב"ק מתרץ אביי הכא במאי עסקינן כגון שליבה מצד אחד וליבתו הרוח מצד שני משמע שאביי אינו סובר את הסברה של רב אשי שזורה ורוח מסייעתו חייב משום שמלאכת מחשבת אסרה תורה בסוגיא שלנו בשבת אביי הוא שליט וגזר רוח מצריה אסו רוח שאינה מצויה נראה לכן שאביי לשיטתו לפי זה אין בכלל קושיא של הזרע אמת יש להוסיף שהמציאות גם שונה בשני המקרים רוח הנמצאת מאחורי הרלת והוא פותח את הדלת הרוח היא הכח היחיד שמבעיר, את האש כשהדלת נעולה כח זה מנוע מלפעול פתיחת הדלת דומה להסרת בידקא דמיא ששם אנרגית המים משתחררת כך גם כאן אנרגית הרוח משתחררת בפתיחת הרלת לכן אם המדורה נמצאת קרוב לדלת הוא חייב פתיחת הדלת נחשבת ככח ראשון כמו שמצאנו בחולין ט"ז א ובסנהדרין ע"ז ב שונה המציאות בזורה ורוח מסייעתו כאן האדם זורה בכוחו והרוח מסייעת ומאפשרת שהתוצאה תהיה יעילה בלי הרוח הזרעים היו נופלים כמעט ישר ארצה אלא שהרוח מפזרת את הזרעים לכיוון הרצוי הרוח רק מסייעת לכח האדם וזו גרמא ולא מעשה ידיו בלי סברה של מלאכת מחשבת לא היינו אומרים שזו מלאכה מושלמת אע"פ שנעשתה גם באמצעות כח האדם וראה מה שבחב הרא"ש שמלאכה כגון זורה דרכה היא ע"י גרמא וכל מלאכה שמתבצעת על ידי גרמא וזו דרך המלאכה ומלאכת מחשבת חייב עליה כמו שכתב הרא"ש דרך הזורה להשתמש ברוח ורוח זו מאפשרת ביצוע המלאכה ובלי רוח לא ניתן לבצע את המלאכה יש להעיר דבר נוסף שבבידקא דמיא בכח ראשון אנו מסתכלים על כל זרימת המים כאילו המים הם יחידה אחת מעין בוכנה אחת קשה לומר שהרוח היא יחידה אחת משום שהרוח נושבת בסירוגין או בעוצמות שונות לכן דברי הזרע אמת צ"ע.